

MUHTEVA-YORUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ALIŞVERİŞTE MECLİS MUHAYYERLİĞİ HADİSİ

Serkan Başaran*

ÖZ

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen birçok konu sünnetin sunduğu detaylarla şekillenmektedir. Bazen bu detaylar ilgili oldukları konuyu daha anlaşılır kılarken bazen de meselenin farklı şekillerde yorumuna imkân tanır. Bunun yanı sıra mezheplerin bu tür örnekler üzerinde yürüttükleri tartışmalar da oldukça önemlidir. Zira bu yolla şer'î nassların yorumunda müracaat edilebilecek yöntemlerle bunların nasıl kullanıldığına dair ipuçları elde edilebilmektedir. İnsanlar arasında mülkiyetin değişimini sağlayan alışveriş de bu örneklerden biridir. Nitekim Kur'an, ticaret hayatının dolayısıyla sosyal hayatın en yaygın faaliyeti niteliğindeki alışverişin helal olduğunu umumî bir dille beyan ederken sünnet, alışverişin tarafları, konusu, keyfiyeti vb. birçok noktaya dair hem sözel açıklamalar hem de fiilî örneklerle daha detaylı bilgiler sunar. Böylece konu problemlere kapı aralamama ilkesi temelinde bazı standartlara kavuşur. Hz. Peygamber'in "البیعان بالخيار ما لم يتفرقا" "Alışveriş yapan taraflar, ayrılmadıkça muhayyerdir" sözü, farklı tariklerle gelmiş ve bazı yöntemlerle değerlendirilip yorumlanmış bir hadistir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Sünnet, Meclis muhayyerliği, Alışveriş.

THE RELATION OF CONTENT-INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF TRADING ABOUT PLACE PERMISSIVENESS HADITH

As it is known, many subjects in The Quran are shaped by the details offered by sunnah. These details make the issues more understandable or enable to interpret the subject from the different perspective. In addition, the arguments of the mazhabs on such examples are also very important. In this way, the method which is the interpretation of the religious arguments is obtained and also how these arguments are used are obtained. Shopping is also one of the examples of the exchange of property between people. Indeed, the Qur'an explains explicitly that shopping which is the most common activities of the social life is halal while sunnah gives us its sides, subject and quality, and provides more detailed information on both points with verbal explanations and actual examples. Thus, the subject gets to some standards on the basis of the principle of not allowing the problems. Hz. Prophet "البیعان بالخيار ما لم يتفرقا" "Both parties in a business transaction have a right to annul it so long as they have not separated" This hadith came with different ways and was interpreted by some different methods.

Key Words: Quran, Sunnah, Khayar al-majlis, Business.

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (serhaan@hotmail.com)

GİRİŞ

Bir rivayetin farklı tarîklerinde yer alan bilgilerle ortaya çıkan muhteva ve buna bağlı olarak şekillenen yapısal durum, hadislerin anlaşılmasında dikkate alınması gereken bir husustur. Zira bazen bir rivayetin beraberinde taşıdığı sahabî tercihi, tâbiûn gözlemi gibi bilgiler, yorumlayanın bakış açısına göre hadisin anlaşılmasını kolaylaştıran önemli veriler olurken bazen de rivayetin hamledilebileceği anlam çeşitliliğini ortadan kaldıran unsurlara dönüşebilir. Bu da herhangi bir konuda farklı anlam ve hükümlere açık nasları donuklaştırır. Bunun neticesinde hem düşünce zemini hem de buna bağlı olarak mükellefin hareket edebileceği meşru zemin daralabilir. Dolayısıyla yorum faaliyetinin bir metodoloji meselesi olduğunu, nasların kendi içerisinde tutarlı yöntemlerle değerlendirildiğinde farklı birçok neticenin elde edilebileceği gerçeğini her zaman akılda tutmak gerekmektedir. Alışverişin taraflar için ne zaman bağlayıcı olacağıyla ilgili tartışmaların merkezinde yer alan “البيعان بالخيار ما لم يتفرقا” “Alışveriş yapan taraflar, birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdir” hadisi, metoda dayalı yorumun nasıl bir zeminde icra edildiğini görmemizi sağlayan dikkat çekici bir örnektir.

Bu makalede pek çok kaynaktan yer alan hadisin, rivayet keyfiyetiyle ortaya çıkan yapısal durumu incelenecek ve bunun fakihlere ne gibi yorumlama imkânları sunduğu ele alınmaya çalışılacaktır. Ayrıca senedi sahih bir hadisin metin tahlili yapılırken fakihlerin ihtihadlarını takip imkânı veren objektif kriterlerin neler olduğu görülmeye çalışılacaktır. Böylece rivayetlerde sadece senedin sıhhatini önemseyip metnin mantukuyla iktifa eden veya muhtemel anlamlar arasından birini tercihe zorlayan yaklaşımlarla sübjektif bir metin tahlili üzerinden sahih rivayetlerin nass olma niteliğini düşüren eğilimlerin ötesinde daha ilmî yaklaşımlar sergilenebileceği görülecektir.

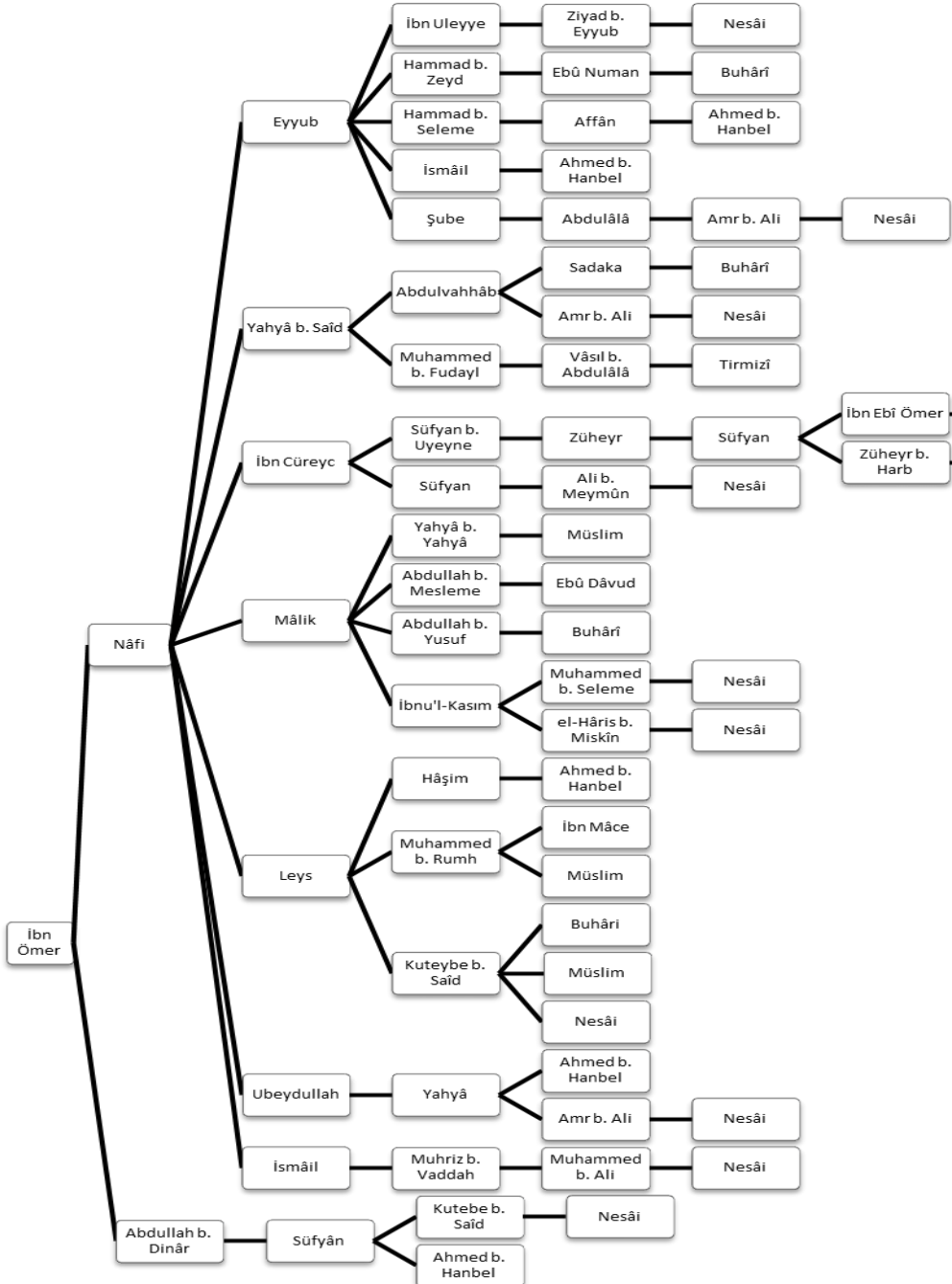
Bu gayeyle hadisin tarîkleri arasında anlamı şekillendiren önemli detaylara dikkat çekilecek böylece rivayetin nass niteliği ve yapısı ortaya konulacaktır. Daha sonra da mezhepler arasında yoğun tartışmalara sebep olan bu hadis hakkında ne tür yaklaşımlar sergilendiğine bakılacaktır. Bu çerçevede alışverişten bahseden farklı bazı rivayetler de dikkate alınarak hadise nasıl bir anlam yüklendiğinin tespitine çalışılacaktır. Burada amaç söz konusu rivayet bağlamında mezheplerin ulaştıkları görüşlerden birini tercih etmek olmayıp ilgili nassın kendi doğası ve Kur'an, sünnet, yerleşik uygulamaların sunduğu naslarla teması çerçevesinde ortaya çıkan yorum zenginliği üzerinden, bir hadisin metodolojik çeşitlilik içerisinde hangi yöntemlerle ele alınabileceğine dair pratik bir örnek sunmaktır.

I. RİVAYETİN HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN TARİKLERİ

Araştırma konumuz olan bu rivayet Kütüb-i sitte, *Muvatta*, *Müsned* ve diğer birçok kaynakta İbn Ömer,¹ Hakîm b. Hizâm,² Ebû Hureyre,³ Abdullah b. Amr b. As,⁴ Ebu Berze⁵ ve Semure b. Cündeb⁶ tarikleriyle yer almaktadır. Rivayetlerin hepsinde de sahâbiler bunu Hz. Peygamber'in sözü olarak aktarmaktadırlar. Bunlardan sadece İbn Ömer ve Hakîm b. Hizâm tarikleri müttefekun aleyh olma özelliğine sahiptir. Zaten ne Müslim ne de Buhârî konuyla ilgili bu iki sahâbi dışında başka tarikten gelen herhangi bir rivayete sahihlerinde yer vermişlerdir. Biz bu makalede hadisin muhtelif tarikleri arasında sadece yorumların şekillenmesinde önemli etkileri olanları zikredecek ve bu çerçevede gelişen tartışmalara değineceğiz. Bu bakımdan makalede İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlere ağırlık verilecektir. Çünkü bu rivâyetler, hem diğer sahâbilerden gelen metinleri içermekte hem de muhtevasında yer alan İbn Ömer'e ait açıklamalar sebebiyle tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

1. Rivayetin Sened Şeması

-
- ¹ Buhârî, “Buyû”, 42, 43, 44, 45; Müslim, “Buyû”, 10; Tirmizî, “Buyû”, 26; Nesâî, “Buyû”, 9, 10; Mâlik, *Muvatta*, 4/ 968; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/ 455; 8/ 173; 9/ 308; 10/ 208.
 - ² Buhârî, “Buyû”, 19, 22, 44, 46; Müslim, “Buyû”, 11; Tirmizî, “Buyû”, 26; Nesâî, “Buyû”, 4, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/ 30, 39, 41, 42, 43, 343.
 - ³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/ 464. Sadece *Müsnedde* yer alan bu rivayet, Yahya b. Maîn tarafından cerh edilen Eyyûb b. Utbe sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. (Nesâî, *Duafâ*, s. 46; İbn Adiy, *el-Kâmil*, 2/ 10. Ancak diğer rivayetlerle sahih liğayrihi derecesine ulaşmaktadır.
 - ⁴ Tirmizî, “Buyû”, 26; Nesâî, “Buyû”, 11.
 - ⁵ Ebû Dâvud, “İcâre”, 17; İbn Mâce, “Ticârât”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/ 47.
 - ⁶ İbn Mâce, “Ticârât”, 17; Nesâî, “Buyû”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/ 319, 353, 357, 384, 389, 390.



Sened şemasına bakıldığında İbn Ömer'den gelen tariklerin çoğunun azatlı kölesi Nâfi tarihiyle yayıldığı görülmektedir. Nâfi'den ise Malik, Leys, Yahya b. Saîd, Eyyûb, Ubeydullah, İsmâil ve İbn Cüreyc almıştır. Abdullah b. Dinar tarihiyle gelen rivayet ise sadece Nesâi ve Ahmed b. Hanbel tarafından aktarılmıştır.

2. Rivayetin Metinleri

عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: إِذَا تَبَايَعَ الرَّجُلَانِ فَكُلٌّ وَاحِدٌ مِنْهُمَا بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَّفَقَا، وَكَانَا جَمِيعًا، أَوْ يُخَيَّرُ أَحَدُهُمَا الْأَخَرَ، فَإِنْ خَيَّرَ أَحَدُهُمَا الْأَخَرَ فَتَبَايَعَا عَلَى ذَلِكَ، فَقَدْ وَجِبَ الْبَيْعُ، وَإِنْ تَفَرَّقَا بَعْدَ أَنْ تَبَايَعَا وَلَمْ يَتْرُكْ وَاحِدٌ مِنْهُمَا الْبَيْعَ، فَقَدْ وَجِبَ الْبَيْعُ

"İki kişi alışveriş yaptıkları zaman, ayrılmadıkça ve bir arada oldukça muhayyerdirler. Eğer biri diğerini muhayyer bırakırsa ve alışveriş bu muhayyerlik üzere gerçekleşirse artık kesinlik kazanır. Bundan sonra ayrıldıklarında hiçbir alışverişten cayamaz. Zira alışveriş bağlayıcı olmuştur".⁷

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ النَّبِيُّ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَّفَقَا، - أَوْ قَالَ: حَتَّى يَتَّفَقَا - فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا مُحِقَّتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا

"Alışveriş yapanlar ayrılmadıkça muhayyerdirler. Şayet birbirlerine karşı dürüst ve açık olurlarsa alışverişleri bereketlenir. Şayet yalan söyleyip birbirlerinden bir şeyleri gizlerlerse alışverişlerinin bereketi kaldırılır".⁸

عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَّفَقَا، أَوْ يَقُولُ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ اخْتَرْ، وَرُبَّمَا قَالَ: أَوْ يَكُونُ بَيْعُ خِيَارٍ

"Alışveriş yapan taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. Yâhud ikisinden biri diğerine: (Satışı yâhud feshini) tercih et, der" buyurdu. Muhtemelen Nâfi şöyle dedi: "Yâhud tercihli satış olur".⁹

عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَّفَقَا أَوْ يَخْتَارَا قَالَ: فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا ابْتَاعَ بَيْعًا وَهُوَ قَاعِدٌ قَامَ لِيَجِبَ لَهُ الْبَيْعُ

⁷ Buhâri, "Buyû", 44; Müslim, "Buyû", 10; İbn Mâce, "Ticârât", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/ 208, 24/ 39.

⁸ Buhâri, "Buyû", 19; Müslim, "Buyû", 11; Tirmizî, "Büyü", 26; Ebû Davud, "Ebvâbu'l-İcâre", 17; Nesâi, "Buyû", 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/ 30.

⁹ Buhâri, "Buyû", 43; Nesâi, "Buyû", 9, 10; Müsned, 1/ 455, 8/ 173 Bu rivayet yine, Nesâi Sünen'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde* "وَرُبَّمَا" ve "أَوْ يَكُونُ بَيْعُ خِيَارٍ" kısmı yer almadan da verilmektedir. Bkz. Nesâi, "Buyû", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/ 308.

“Alışveriş yapan taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. (Satışı yâhud feshini) tercih eder. (Nâfi) dedi ki; İbn Ömer oturur bir biçimde alışveriş yaptıysa kesinlik kazansın diye ayağa kalkardı”.

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَنْفَرَقَا إِلَّا أَنْ تَكُونَ صَفْقَةً خِيَارٍ وَلَا يَجُلُّ لَهُ أَنْ يُفَارِقَ صَاحِبَهُ خَشْيَةَ أَنْ
يَسْتَقِيلَهُ

Alışveriş yapan taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. Tercihli alışveriş olması durumu hariç. Taraflardan birinin diğerini “ikâle”¹¹ talep eder korkusuyla terk etmesi helâl olmaz.”¹²

عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ الْمُتَبَايِعَانَ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَنْفَرَقَا، إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْبَيْعُ كَانَ عَنْ
خِيَارٍ، فَإِنْ كَانَ الْبَيْعُ عَنْ خِيَارٍ فَقَدْ وَجَبَ الْبَيْعُ

Tercihli alışveriş olması durumu hariç alışveriş yapan taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. Şayet muhayyerlik üzere kurulursa alışveriş bağlayıcı olur.¹³

عن نافع عن عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال المتبايعان كل
واحد منهما بالخيار على صاحبه. ما لم يتفرقا. إلا بيع الخيار

“Alışveriş yapanların her biri ayrılmadıkları müddetçe diğerine karşı muhayyerdir. Tercihli alışveriş olması durumu hariç.”¹⁴

¹⁰ Tirmizî, “Buyû”, 26.

¹¹ İkâle sözlükte “bir şeyi gidermek, ortadan kaldırmak” anlamına gelir. Fıkıh literatüründe ise bağlayıcı ve feshi kâbil bir akdin tarafların karşılıklı rızasıyla ortadan kaldırılmasını ifade eder. Bkz. Bilal Aybakan, “İkâle” DİA, yıl: 2000, cilt: 22, sayfa: 14-16.

¹² Tirmizî, “Buyû”, 26; Nesâî, “Buyû”, 11.

¹³ Nesâî, “Buyû”, 9.

¹⁴ Malik, *Muvatta*, 4/ 968.

II. HADİSİN FARKLI TARİKLERİYLE ORTAYA ÇIKAN GENEL DURUM

Muhtelif tarîklerini verdiğimiz rivayet birçok âlim tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bazı âlimler bu rivayeti, birçok tarîkinde yer alan İbn Ömer'e ait açıklamalar ışığında yorumlamış ve alışverişin bağlayıcı olmasını, tarafların o mahalli terk etmelerine bağlamışlardır. Taraflardan biri alışveriş mahallinden ayrılmadıkça da alışverişin bozulabileceğini söylemişler ve bu durumu meclis muhayyerliği olarak tanımlamışlardır. Diğerleri ise bu görüşü kabul etmemişler ve alışveriş gibi yoğun bir uygulama ile ilgili böyle bir durumun yaygınlık kazanmamasını, ayrıca Kur'ân ve sünnetin sunduğu birçok veriyle ortaya çıkan alışveriş tanımında bu şartın aranmadığını gerekçe göstererek söz konusu rivayetin, alışverişin sözlü olarak kapatılmasını ifade ettiğini söylemişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz metinlerden de anlaşıldığı gibi ufak farklılıklarla beraber bütün tarîklerde geçen ortak metin, Hz. Peygamber'in, "البيعان بالخيار ما لم يتفرقا" sözüdür. Rivayetlerin bazılarında "ما لم يتفرقا" kelimesi bazen "ما لم يفترقا" biçiminde gelmiştir.¹⁵ Fiil; Müslim'deki iki rivayetin her ikisinde, Buhârî'deki yedi rivayetin altısında "tefa'ül" babında gelmiştir. Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin Sünenleri'yle Nesâî'de yer alan dokuz rivayetin sekizinde ise "iftiâl" babında verilmiştir. Bu farklılık, söz konusu fiille kastedilen ayrılığın fizikî mi kelâmî mi olduğuyla ilgili luğavî tartışmalarda değerlendirilmiş bir husustur.

Hadisin bazı tarîklerinde Hz. Peygamber'in sözleri İbn Ömer'e ait bölümlerle verilmektedir. Konuyla ilgili yapılan yorumlara bakıldığında bu bölümlerin, rivayetin meclis muhayyerliğinin ispatına delil sayılmada önemli rolü olduğu görülmektedir. Ancak bu bölümler de İbn Ömer'in kendi sözleri olmayıp âzadlı kölesi Nâfi'in gözlemlerini aktardığı cümlelerdir. Durum böyle olunca hadisin hükme delâletini tespitite Nâfi'in bu gözlemlerini aktarırken seçtiği kelimelerin de dikkate alınması zorunlu olmaktadır.

Rivâyetin bazı tarîklerinde Nâfi, "وكان ابن عمر إذا اشترى شيئاً يعجبه فارق صاحبه" - İbn Ömer beğendiği bir şey satın aldığı muhatabından ayrılırdı" şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁶ Bu açıklama ile Hz. Peygamber'in sözü, alışverişin tarafların bedenî ayrılığıyla bağlayıcılık kazanacağı şeklinde anlaşılmaya uygun hale gelmiştir. Nitekim Tirmizî, Hz. Peygamber'in sözünü en iyi anlayabilecek kişinin hadisin râvisi İbn Ömer olduğu gerekçesiyle bu davranışı hadisin tefsiri saymış ve meclis muhayyerliğinin varlığına hükmetmiştir.¹⁷ Ancak İbn Ömer'in yorumuyla şekillenen bu yaklaşımın Hz.

¹⁵ Ebû Dâvud, "Buyû", 17; İbn Mâce, "Ticârât", 17; Nesâî, "Buyû", 9.

¹⁶ Buhârî, "Buyû", 43; Nesâî, "Buyû", 9.

¹⁷ Bkz: Tirmizî, "Buyû", 26.

Peygamber'in kastını ne kadar yansıttığı hususu belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca rivayeti anlamlandırmada bahsi geçen gerekçenin tek başına yeterli olmadığını, dolayısıyla hadisin meclis muhayyerliğine delil sayılamayacağını söylemek de mümkündür.¹⁸

İbn Ömer'in uygulamasının Hz. Peygamber'in kastını ne kadar yansıttığı sorusu bir yana hadisi İbn Ömer'den aktaran Nâfi'ye ait bir gözlemi ifade ettiği ve bazı rivayetlerde nassın hükme delâletini tespiti zorlaştıracak türden farklı detaylarla geldiği görülmektedir.¹⁹ Örneğin Müslim'in sahihindeki, İbn Ömer- Nâfi - İbn Cüreyc- tarikine bakılacak olursa bu hadisi Züheyr b. Harb ve İbn Ebî Ömer'in Süfyan'dan aldığı, ancak İbn Ebî Ömer'in bu rivayetin sonuna Nâfi'ye ait şu açıklamayı eklediği görülür:

“فكان إذا بايع رجلا، فأراد أن لا يقيله، قام فمشى هنية، ثم رجع إليه”

“(İbn Ömer) alışveriş yaptığı kişinin ikâle yapmasını (akdi bozmasını) istemezse kalkar biraz yürür ve yine o kişinin yanına dönerdi”.²⁰

Nâfi bu sefer İbn Ömer'in “ikale” ihtimalini ortadan kaldırmak için kalkıp biraz yürüdüğünü ve daha sonra yeniden muhatabının yanına geldiğini söylemektedir. Bu durumda “ikâle” lafzı için iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimal lafzın “fesih” anlamında kullanıldığıdır ki bu yorum, akdin bedeni ayrılıkla kesinleşeceği düşüncesini desteklemektedir.²¹ Ancak “ikale” kelimesinin ıstilahî anlamda kullanılması ihtimali de söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde alışverişlerdeki bir vâkıyı dikkate alarak, “من أقال مسلما أقاله الله عثرته” Allah Teâlâ bir müslümana ikâle yapan kimsenin günahını affeder” buyurmuştur.²² Bu söz kesinleşmiş olsa bile akit sonrası taraflardan pişmanlık duyanın arzusu doğrultusunda hareket edilmesini teşvik etmektedir. Ancak alışverişten memnun olan tarafın farklı yönde karar alma hakkının da kabul edildiği açıktır. Bu yönüyle rivayet

¹⁸ Muhammed b. Abdalbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta İmâm Mâlik*, I-IV, 1. Baskı, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfetu'd-Diniyye, Kahire, 2003, 3/ 407.

¹⁹ Bu hadis bağlamında Nâfi'in kelime tercihi bulunması veya kendi yorumuna yer vermesi ihtimaline dikkat çeken bir yaklaşım için bkz: Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke, 1994, 5/ 272.

²⁰ Müslim, “Buyû”, 10.

²¹ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *el-Minhâc (Şerhu Sahîhi Müslim)*, I-IVIII, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1997, 10/ 175.

²² Ebû Dâvud, “İcâre”, 18; İbn Mâce, “Ticârât”, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/ 401.

“ikale” kelimesinin ıstilahî anlamdaki kullanımına işaret etmektedir.²³ Bu durumda “ikâle” tarafların rızalarını beyan ederek tamamladıkları bir akdi bozmak üzere kurulan yeni bir akit olacaktır.²⁴ Bu durumda İbn Ömer’in Hz. Peygamber’in,

“البيعان بالخيار ما لم يتفرقا إلا أن تكون صفقة خيار ولا يحل له أن يفارق صاحبه خشية أن يستقبله”

“...taraflardan birinin diğerini “ikâle” talep eder korkusuyla terk etmesi helal olmaz” sözünü bilmediği anlaşılmaktadır.²⁵ Şayet bu hadiste geçen “ikâle” lafzı da ıstilahî değil “fesih” anlamında tevil edilecek olursa İbn Ömer’in uzaklaşması, alışverişi bitirmek için yapılmış bir hamle olacaktır ki bu durumda da hadisin ruhuna aykırılık söz konusu olacaktır. Dolayısıyla ikâle lafzı ister lügavî ister ıstilahî anlamda değerlendirilsin her hâlükârda Hz. Peygamber’in alışveriş psikolojisini dolayısıyla farklı ihtimalleri dikkate alıp hoş görüye çağırın sözlerine aykırı düşmektedir.

Aslında genel olarak Nâfi’in bu ve diğer rivayetlerdeki açıklamalarında ortaya çıkan “arzusuna uygun alışverişlerde karşı tarafa üstünlük sağlamaya veya avantaj elde etmeye çalışan İbn Ömer profili” “İki لا يتفرقن اثنان إلا عن تراض” “Alışveriş ancak (tarafların) rızasından doğar”²⁷ rivayetlerinde gözetilen mutlak anlamdaki karşılıklı rıza yaklaşımına aykırıdır.

Nâfi’ye ait şu gözlem, yine tartışmayı derinleştirecek niteliktedir:

“فكان ابن عمر إذا ابتاع بيعة وهو قاعد قام ليجب له البيع”

“Şayet İbn Ömer oturarak bir alışveriş yapsa akit kesinleşsin diye ayağa kalkardı”.²⁸

²³ Bkz: Muhammed b. İsmâil b. Salâh es-Sanânî, *Sübütlü's-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm*, I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ty, 2/ 45; 9/ Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azimâbâdî,, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, I-XIV, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1994, 9/ 237.

²⁴ Hz. Peygamber’in ikale ile ilgili şu rivayeti “البيعان بالخيار ما لم يتفرقا إلا أن تكون صفقة خيار ولا يحل له أن يفارق صاحبه خشية أن يستقبله” daha çok karşılıklı rızayı gözetilen farklı bir akit olma yani ıstilahî anlamı desteklemektedir.

²⁵ Emir es-Sanânî, *et-Tahbîr li idâhu meâni't-teysîr*, I-VII, tah. Muhammed Subhî b Hasen Hallâk, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2012, 1/ 578.

²⁶ Ebû Dâvud, “İcâre”, 17.

²⁷ İbn Mâce, “Ticârât”, 18.

²⁸ Tirmizî, “Buyû”, 26.

Görüldüğü gibi İbn Ömer bu sefer yaptığı alışverişten sonra bulunduğu yerden ayrılmayıp sadece ayağa kalkmakla yetinmiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise Nâfi'in, "ليجب له البيع" gibi hüküm içerikli bir ifade kullanmayı tercih etmesidir. Ne var ki bu ifadenin, İbn Ömer'e ait Hz. Peygamber'in sözünden çıkardığı bir görüşü mü yoksa Nâf'nin onun sıklıkla şahit olduğu bu davranışına dair algısını mı yansıttığı bilinmemektedir. Diğer taraftan İbn Ömer'in bu davranışları bir anlamda akdin artık tamamen erdiğini göstermek amacıyla matuf olarak da görülebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu sözü bedenî ayrılığa hamledilse bile bunun vücup değil de alışveriş sonrası akdi daha da güçlendiren müstehap bir tutum olduğu, İbn Ömer'in de Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyma titizliğiyle bazen mekânı terk ettiği bazen de bulunduğu pozisyonu değiştirdiği söylenebilir.²⁹ Nitekim onun, Hz. Peygamber'in her türlü davranışını titizlikle takip edip öğrendiği ve uygulamaya çalıştığı bilinmektedir.³⁰ Rivayetin diğer varyantlarında yer alan açıklamaların, farklı lafız, hatta cümlelerle yapılmış olması da düşünüldüğünde doğal olarak Nâfi'in bu gözlemine aktarırken tercih ettiği kelimeler ve cümlelerle hadisin anlamını ne kadar tayin edip etmediği sorusu akla gelmektedir. Tek başına ele alınması durumunda senedi sahih bu rivayetin hükme delaletini tayinde uygulamalarıyla İbn Ömer'in ve her ne kadar dile getirilmese de bunları aktarırken kendi algısını katan Nâfi'in yönlendirici olduğu açıktır.

Diğer taraftan İbn Ömer'in Hz. Osman'la yaptığı bir alışverişi anlattığı başka bir rivayet, Nâfi'nin gözlemleri hakkında başka bir ihtimali daha gündeme getirmektedir. Rivayet şu şekildedir.

سالم بن عبد الله عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما : قال بعث من أمير المؤمنين عثمان مالا بالوادي بمال له بخبير فلما تباعنا رجعت على عقبي حتى خرجت من بيته خشية أن يرادني البيع وكانت السنة أن المتبايعين بالخيار حتى يتفرقا . قال عبد الله فلما وجب بيعي وبيعه رأيت أني قد غبنته بأني سفته إلى أرض ثمود بثلاث ليال وساقني إلى المدينة بثلاث ليال

Sâlim b. Abdullah'ın Abdullah b. Ömer'den aktardığına göre o dedi ki; "Ben Mü'minlerin emiri Osman'dan, onun Hayber'deki bir malı mukabilinde diğer bir vadide bir mal (bir arazi yahut bir akar) satın aldım. Alışverişi yaptığımız zaman ben topuğum üzerinde gerisin geri dönüp onun evinden

²⁹ İbn Battal konunun bu yönüne işaret etmiş ve bir anlamda İbn Ömer'in sıklıkla görülen bu davranışını dönemin, Hz. Peygamber'in müstehap da olsa her türlü tavsiyesinin dikkatle uygulandığı bir zaman dilimi oluşuna bağlamıştır. Bkz: İbn Battal, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, 2. Baskı, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2003, 6/ 243.

³⁰ Bazı örnekler için bkz. Buhârî, "Salat", 80.

çıkıttım. Böyle çabuk dışarı çıkışım, satışı geri almak istemesi korkumdu. O vakit sünnet olan, alıcı ile satıcının (meclisi terk edip) birbirlerinden ayrılincaya kadar muhayyer olmalarıydı. Abdullah dedi ki: Eviden çıkmamla benim ve onun bu satış muamelesi vacip olunca ben bu satış işinde onu aldattığımı düşündüm. Çünkü ben onu üç gecelik yol ile Semûd kavmi arazisine sevk etmiş, o da beni üç gecelik yol ile Medine'ye sevk etmişti.”³¹

Görüldüğü üzere bu rivayette Abdullah b. Ömer oğlu Sâlim'e Hz. Osman'la yaptığı bir alışverişten bahsetmektedir. Burada dikkati çeken husus ise İbn Ömer'in alış verişin bağlayıcı olması için hemen Hz. Osman'ın evinden çıktığını söyledikten sonra “O vakit satışta sünnet olan...” diyerek kurduğu cümleyle bu davranışının gerekçesini izah etme ihtiyacı duymasıdır. Zira bu ifadeden de anlaşıldığı üzere İbn Ömer'in bu konuşmayı yaptığı sırada Medine'de böyle bir uygulama bulunmamaktadır.³² Nitekim bu durum Medine ameline özel bir anlam verip takip eden İmam Malik'in, bu şehirde meclis muhayyerliğine yorulacak bir uygulama bulunmadığına dair tespitiyle de teyid edilmiştir.³³ Dolayısıyla İbn Ömer'in, Medine'de hayat süren ve şehrin önde gelen fakihlerinden biri olan oğlu Salim'in,³⁴ doğal olarak kendisinin bu davranışına bir anlam veremeyeceğini düşüp böyle bir açıklama yaptığı söylenebilir.

Bu rivayet aynı zamanda raşit halifeler döneminin sünnetle ilgili önemli bir işleviyle de ilgilidir. Zira bu dönemde halifelerin istişare meclislerinde aldıkları kararlar neticesinde pek çok sünnet, uygulamasını veya hükmünü nesheden açık bir delil olmadığı halde ya terkedilmiş ya farklı bir hüküm çerçevesinde uygulanmış ya da varsa aynı sünnetin farklı uygulamaları, bunlardan biri tercih edilerek tatbikine devam edilmiştir.³⁵ Ne var ki sahâbeden bazıları ya habersiz olduğundan ya da farklı bir yaklaşım

³¹ Buhârî, “Buyû”, 47.

³² İbn Battal, *Şerhu'l-Buhârî*, 6/ 243; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrût, y.y., 2002, 11/ 232.

³³ Mâlik, *Muvatta*, 4/ 968.

³⁴ Sâlim b Abdullâh daha babası hayattayken Medine'de fetva verecek düzeyde bir ilme sahiptir. Hatta bazıları onu fukahâ-ı seb'adan saymışlardır. Bkz. Eyyüp Said KAYA, “Sâlim b. Abdullah b. Ömer” *DİA*, yıl: 2009, c. 36, s. 47-48.

³⁵ Konunun örnekleri ve kapsamlı değerlendirmesi için bkz. Serkan BAŞARAN, *Sahabe Algısında Sünnet-İctihad İlişkisi Abdullah b. Mes'ud Örneği*, Emin Yayınları Bursa, 2017, s. 248-260.

sebebiyle eski uygulamayı sürdürmüşlerdir.³⁶ Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere akdin bağlayıcı olması için tarafların alışveriş yapılan meclisi terk etmeleri, Hz. Osman'ın halifeliği veya sonraki dönemde kalkmıştır. Dolayısıyla İbn Ömer'in, terkedildiğini bildiği ama nesheden açık bir nass da bulamadığı bu sünneti sırf Hz. Peygamber'in var olan bir sözüyle amel etme titizliğiyle sürdürdüğü söylenebilir.³⁷ Öyleyse. Nâfi'nin Hz. Peygamber'in sözüyle birlikte aktarmayı sürdürdüğü İbn Ömer'e ait farklı tutum ve davranışlar, rivayeti aktardığı dönemde artık alışverişini bağlayıcı kılmak niyetiyle değil sözü geçen titizlikle yapılmıştır.

Diğer taraftan vefat tarihleri dikkate alındığında bu alışveriş ve uygulamaya dair şöyle bir değerlendirme de yapılabilir. Hz. Osman hicri 35, İbn Ömer hicri 73 Nâfi ise hicri 117 yılında vefat etmişlerdir. Yani İbn Ömer Hz. Osman'ın vefatından sonra 38 sene daha yaşamıştır. Nâfi ise İbn Ömer'den sonra 44 sene daha yaşamıştır. Sonuç olarak bu alışverişin

Örneğin İbn Mes'ud ashabın neshedildiğini söyleyip terk ettiği uygulamalardan biri olan rükûda tatbik yapmayı azimet olarak değerlendirmiş ve uygulamaya devam etmiştir. Bkz. Müslim, *Mesâcid*, 5.

³⁷ Aslında İmam Mâlik'in Nâfi'den aktardığı benzer bir uygulama İbn Ömer'in bu tavrına işaret etmektedir. Rivayet şu şekildedir:

"مالك عن نافع أن عبد الله بن عمر كان إذا اغتسل من الجنابة بدأ فأفرغ على يده اليمنى فغسلها ثم غسل فرجه ثم مضمض واستنثر ثم غسل وجهه ونضح في عينيه ثم غسل يده اليمنى ثم غسل يده اليسرى ثم غسل رأسه ثم اغتسل وأفاض عليه الماء"

"Malik Nafi bize aktardı ki, Abdullah b. Ömer cünüp olduktan sonra gusledeceği zaman önce sağ eline su alıp ellerini yıkardı. Sonra tenasül uzvunu yıkardı. Ağzına ve burnuna su verir, ardından yüzünü yıkayıp gözlerine su serperdi. Daha sonra önce sağ sonra da sol kolunu yıkardı. Başını yıkadıktan sonra da üzerine su döküp bütün vücudunu yıkardı". Bkz. Mâlik, *Muvatta*, II/ 62.

Görüldüğü gibi İbn Ömer guslederken birçok rivayette anlatıldığı gibi aynen Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yapmış, ancak yüzünü yıkarken gözlerinin içerisine su serpmiştir. İbn Ömer'in, ancak Hz. Peygamber'den öğrenilebilecek böyle bir ibadete kendiliğinden bir şeyler kattığı düşünülemez. Muhtemelen o, kendisinin bildiği ama ashabın terk ettiği bir sünneti uygulamıştır. İbn Abdilberr bu rivayeti izah ederken İbn Ömer'in bu tür kendisinin bilip verásından dolayı titizlikle uyguladığı davranışlar bulunduğu gönderme yapmış ve bunun da kimse tarafından alınıp tatbik edilmeyen, ona ait şazz uygulamalardan biri olduğunu söylemiştir. İmam Malik de kendisine bu konu sorulduğunda "مَالِكٌ يُطَبِّقُ عَلَى الْعَمَلِ" uygulama bunun üzerine değildir" diyerek sünnetin bu davranış yönünde gelişmediğini haber vermiştir. Bkz. ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta İmâm Mâlik*, 1/ 194.

gerçekleştiği tarih ve İbn Ömer'in vefat yılı dikkate alındığında bu uygulama Nâfî'nin vefat tarihinden çok önce kalktığı anlaşılmaktadır. Hatta İbn Rüşd'ün verdiği bilgiye göre Hz. Osman İbn Ömer'e bu uygulamanın terk edildiğini söylemiştir ki,³⁸ bu durumda söz konusu uygulamanın Hz. Osman'ın halifeliğinden de önce kalktığı söylenebilir. Nâfi ise haberi olmadığı için aslında İbn Ömer'in de terk edildiğini bildiği fakat sözü geçen titizlik sebebiyle tatbik ettiği bu uygulamaları bahse konu rivayetle birlikte vermeyi sürdürmüştür. Bu da Nâfî'den gelen rivayetlerin, "İbn Ömer hayatı boyunca meclis muhayyerliği düşüncesiyle alışveriş yapılan yerde farklı şekillerde de olsa davranışlarıyla akde bağlayıcılık kazandırmıştır" gibi bir kanaat ekseninde anlaşılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın aktardığı bu rivayetten hareketle, Nâfî'nin konuyla ilgili önemli bir detaydan habersiz olduğu, dolayısıyla bahse konu hadisle birlikte zikrettiği gözlemleriyle rivayetin anlaşılmasında bilmeyerek de olsa yönlendirici olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan hem Hz. Osman'ın İbn Ömer'e bu uygulamanın kalktığını söylemiş olması hem de uygulamanın devam ettiğini iddia edenlerin³⁹ bu hususta sahabeden sadece İbn Ömer'e ait uygulama örnekleri sunmaları, bu sünnetin terk edilmiş olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Bu bağlamda kaynakların, hadisin bedeni ayrılık şeklinde anlaşılabilmesine dair zikrettikleri tek sahabî yorumu ise Ebû Berze'ye ait olan şu rivayettir:

عن أبي الوضيء، قال: غزونا غزوة لنا، فنزلنا منزلاً فباع صاحب لنا فرساً بغلام، ثم أقاما بقية يومهما وليتھما فلما أصبحا من الغد حضر الرحيل، فقام إلى فرسه يسرجه فندم، فأتى الرجل وأخذه بالبيع فأبى الرجل أن يدفعه إليه، فقال: بيني وبينك أبو برزة صاحب النبي صلى الله عليه وسلم فأتيا أبا برزة في ناحية العسكر فقالا له: هذه القصة، فقال: أترضيان أن أفضي بينكما بقضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «البيعان بالخيار ما لم يتفرقا»، قال هشام بن حسان: حدث جميل أنه، قال: ما أراكما افتترقتما

"Ebu'l-Vadiy' (Abbâd b. Nüseyb)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir savaş için sefere çıkmıştık. Bir yerde konakladık. Arkadaşlarımızdan biri, bir köle karşılığında bir at sattı. Sonra günlerinin kalanını ve geceyi (bu şekilde) geçirdiler. Ertesi gün sabah olunca asker hazırlandı. Atı alan kişi atını yerlemek üzere kalktı. Ne var ki satıcı pişman olup alıcıya geldi ve alışverişini

³⁸ Bkz. el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 11/ 232.

³⁹ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrût, Dâru'l-Marife, 1960, IV/ 336. Bedrüddîn el-Aynî, İbn Hacer'in konuyla ilgili herhangi bir sahabî uygulaması vermeden ortaya attığı bu görüşü delilden yoksun bir iddia olarak tanımlamıştır. Bkz. el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 11/ 232.

feshetmek istedi. Müşteri ise atı vermek istemedi. Bunun üzerine satıcı “aramızda Hz. Peygamber 'in arkadaşı Ebû Berze hakem olsun” dedi. Beraberce, askerlerin olduğu yerde bulunan Ebû Berze'ye geldiler ve ona hâdiseyi anlattılar. Ebû Berze, ‘Aranızda Hz. Peygamber'in hükmü ile hükmetmeme razı mısınız?’ dedi. Sonra Rasûlullah'ın (s.a.v); ‘Alışveriş yapanlar ayrılmadıkça (akdi kesinleştirmek veya feshetmekte) serbesttirler’ diye buyurduğunu söyledi. Hişâm b. Hassan dedi ki: Cemil (İbn Mürre), Ebû Berze'nin: ‘Sizi ayrılmış olarak görmedim’ dediğini haber verdi.”⁴⁰

Bu rivayet meclis muhayyerliğini savunanların görüşlerini desteklemek maksadıyla ileri sürdükleri delillerden biridir.⁴¹ Ne var ki rivayetin bu şekilde değerlendirilmesi beraberinde alıcı ve satıcının alışveriş sonrası hiçbir şekilde birbirlerinden ayrılmadan uzun bir süre kaldıkları gibi bir anlamı da kabul etmeyi gerektirmektedir. Hâlbuki sadece yeme içme vb. beşeri ihtiyaçlarla namaz, abdest gibi dinî vecibeler dikkate alındığında bile böyle bir durumun kesintisiz sürdüğünü düşünmek pek makul gözükmemektedir. Hatta bu ihtimaller dikkate alınarak bu iki kişinin birbirinden fiziken birkaç kez ayrıldıkları muhakkaktır. Öyleyse Ebû Berze'nin “sizin ayrıldığınızı düşünmüyorum” sözünü, “konuşmalarınız akdin kesinleştiğini göstermiyor” şeklinde yorumlayanların daha isabetli olduğu söylenebilir.⁴²

III. HADİSİN BİLİNİRLİK DÜZEYİ

Kaynaklara bakıldığında bu hadisin daha ilk dönemlerde bütün mezhep imamaları tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Örneğin Beyhakî *es-Sünen* isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin bu rivayeti bildiğini gösteren bir bilgiye yer vermektedir. Buna göre Süfyan b. Uyeyne, İbn Ömer tarikini Küfelilere aktardıktan sonra onlardan bu hadisi Ebû Hanîfe'ye de ulaştırmalarını istemiştir. Ebû Hanîfe bu rivayeti kendisine aktaranlara “Bu bir şey ifade etmez. Alışveriş yapanlar bir gemide bulunsalar ne olacak?” diyerek bu hadisi bildiğini ancak Süfyan b. Uyeyne ve benzerleri gibi anlamadığını

⁴⁰ Ebû Dâvud, “İcâre”, 17.

⁴¹ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, I-VIII, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1990, 3/ 4, İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, I-X, Mektebetü'l-Kâhire, Kâhire, 1968, 3/ 482.

⁴² Bkz: İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-ma'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas, 1982, 14/ 26.

gösteren bir cevap vermiştir.⁴³ Çünkü bu tarikle gelen metinde Nâfi'in şu açıklaması yer almaktadır:

“قال نافع: فكان إذا بايع رجلا، فأراد أن لا يقيله، قام فمشى هنية، ثم رجع إليه”

Nafi: (İbn Ömer) biriyle alışveriş yaptığında onun 'ikale' yapmasını istemezse kalkar biraz yürür ve sonra dönerdi"⁴⁴

Dolayısıyla verilen cevap ve bu açıklama yanyana getirildiğinde Ebû Hanîfe'nin hadisi reddetmediği bilakis bu düşüncüyü aldığı İbrahim en-Nehâî gibi hadisi yorumladığı anlaşılmaktadır. Zira İmam Muhammed bu hadis hakkında İbrahim en-Nehâî'nin şu yorumunu aktarmaktadır: “Alışveriş yapanlar alışveriş konusunu kapatmadıkça muhayyerdirler. Satıcı “sattım” derse alıcı “aldım” diyene kadar cayabilir. Müşteri “şuna karşılık aldım” derse satıcının “sattım” demesine kadar cayabilir.”⁴⁵

İmam Mâlik ise *Muvatta* adlı eserinde sadece Nâfi'den aldığı İbn Ömer hadisini vermektedir. Suyutî bu rivayetin, Mâlik'in eserinde zikredip de amel etmediği hadislerden biri olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Nitekim İmam Mâlik de bu rivayeti aktardıktan sonra Bizde (alışveriş yapanların ayrılması) hakkında bilinen ne bir tanım ne de uygulama örneği var” diyerek, muhayyerlik şartıyla yapılan alışverişte meclis muhayyerliği gibi bir uygulamanın bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁷ İmam Şâfiî de bu durum karşısında duyduğu şaşkınlığı, “Allah Mâlik'e rahmet etsin. Bilmiyorum ki (bu hadisle amel

⁴³ Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, 26/ 487. Bu bilgi, Leknevî'nin de değindiği gibi (Bkz. Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *et-Ta'liku'l-Mümecced alâ Muvatta Muhammed* (Muvatta ile birlikte), I-III, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1991, 3/ 194) hadisin Ebû Hanife tarafından terk edildiği ve amel edilmediği biçimindeki yaygın kanaatin doğru olmadığını bilakis onun bu hadisi farklı bir anlama hamlettiğini göstermektedir. Bu hususun bilinmesi müteahhir dönem Hanefi ulemasının bizim de bazılarına değineceğimiz yorumlarına daha objektif bakılmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde bu yorumların tümü, sahih bir rivayet karşısında konuyla ilgili mezhep itihadını aklamaya dönük zorlama ve türedi düşünceler gibi görülebilir. Bu da düşünce geleneğimizin sahip olduğu zengin usûl altyapısının nasları değerlendirmede sağladığı yorumlama imkânını anlamak yerine küçümseyen ve eleştiri adına geçmişi itham eden bir bakış açısı olacaktır.

⁴⁴ Müslim, “Buyû”, 10.

⁴⁵ Mâlik, *Muvatta*, s. 277. (Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî rivayeti)

⁴⁶ Leknevî, *et-Ta'liku'l-Mümecced*, 3/ 232.

⁴⁷ Mâlik, *Muvatta*, 4/ 968.

etmemek için) kimi itham etti? Kendisini mi, Nâfî'yi mi, söylemesi daha güç ama yoksa İbn Ömer'i mi" sözleriyle göstermiştir.⁴⁸ Çünkü İmam Şâfiî bu rivayeti Nâfî'den alan İmam Malik'ten bizzat işitmiştir. Onun aynı hadisi aktardığı bir diğer ravi ise İbn Cüreyc'dir. İmam Şâfiî İbn Ömer- Nâfî tarikinden başka İbn Ömer-Abdullah b. Dinâr tarikiyle gelen ve kendisinin de İbn Uyeyne'den aldığı başka bir rivayete daha yer vermektedir. İmam Şâfiî, Hakim b. Hizâm ve Ebû Berze rivayetlerini de aktarmıştır.⁴⁹ Ahmed b. Hanbel ise *Müsned'inde* İbn Ömer, Hakim b. Hizam, Semure b. Cündeb, Ebû Hureyre ve Ebû Berze rivayetlerine yer vermiştir.

IV. HADİSİN YORUMUNDA KULLANILAN YÖNTEMLER

Şüphesiz herhangi bir nassın anlaşılmasında ister sahabeye ister sonraki bir nesle ait olsun rivayetlerle beraber gelen ictihad mahiyetindeki ilavelerin önemli veriler olduğu inkâr edilemez. Ancak burada asıl maksadın "Şarî'in kastının tespiti" olduğu düşünülürse nassın anlaşılmasında ilgili verilerin bir sıralamaya alınması ve önceliğin yine Şârî'e ait başka naslara verilmesi en güvenilir yol olacaktır. Dolayısıyla İbn Ömer ve Nâfî'in algılarıyla şekillenerek gelen Hz. Peygamber'in bu sözünün hükme delaletini tespitte Kur'an, sünnet ve yerleşik uygulamalar gibi harici delillerin devreye sokulması ve hadisin bunların sunduğu verilerle bir arada değerlendirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Mezheplerin konuyla ilgili sergiledikleri farklı yaklaşım ve tercihler, bir nassı yorumlamada ne tür yöntemler bulunduğunu görmemizi sağlayacaktır.

Mezheplerin muhayyerlik hadisi üzerinde yaptıkları tartışmalara bakıldığında Hanefî ve Malikilerin bir tarafta Şafiî ve Hanbelilerin ise diğer tarafta yer aldığı görülmektedir. Hanefî ve Malikiler, alışveriş akdinin icaptan sonra dile getirilecek kabulle tamamlanıp bağlayıcılık kazanacağını, tarafların ancak akitleşme süreci devam ederken cayma haklarını kullanabileceklerini söylerler.⁵⁰ Sahih olduğu müddetçe rivayeti merkeze alan Şâfiî ve Hanbelî ekolleri ise icap ve kabulün yanısıra bir de tarafların akdin yapıldığı mekânı terk etmeleri gerektiğini söylemişler ve mezkûr

⁴⁸ Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, I-IV, 1. Baskı, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, 1932, 3/ 121; Kazvîni, *Şerhu Müsnedi Şâfiî*, I-IV, thk. Muhammed Bekir Zehrân, Vizâratu'l-evkâf ve'ş-şûnil'İslâmiyye Katar, 2007, 2/ 384.

⁴⁹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Hind, 1980, s. 137-138.

⁵⁰ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedaiu's-Sanaî*, I-VII, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1986, 5/ 133; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-IV, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2004, 3/ 188.

hadisi tek başına, alışverişte tarafların aynı mekanda bulunmalarından dolayı onlara “meclis muhayyerliği” hakkı tanıdığına hükmetmişlerdir. İbn Ömer’in tutumunu ise bir sahâbî olarak Hz. Peygamber’in maksadını en iyi onun bileceği düşüncesinden hareketle değerlendirmiş ve kendi yorumlarını destekleyen bir dayanak görmüşlerdir.⁵¹

Hanefî ve Malikîler, söz konusu hadisin senedine dönük herhangi bir itirazda bulunmamışlar ve rivayetin bu açıdan sahih olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte hadisin metnini meclis muhayyerliği (hıyârü'l-meclis) gibi yeni bir hak ihdas edecek şekilde yorumlanmasını doğru bulmamışlardır. Bu doğrultuda her iki mezhep rivayette geçen “ما لم يتفرقا” ifadesinin bedeni ayrılık değil, icap ve kabulün dile getirilip konunun kapatılması, yani kelimî ayrılık biçiminde anlaşılması gerektiğini söylemektedirler. Mezhepler bu rivayet bağlamındaki görüşlerini, başka rivayetler, kendi usul ve fıkıh gelenekleri ve dil kuralları çerçevesinde izah etmeye çalışmışlardır.

1. Rivayetin Kur'an-ı Kerim'e Arzı

Âhad haber Kur'an'ın umum ve açık âyetlerine arz edildiğinde iki ihtimal söz konusudur. Ya haber Kur'an'ın âmm ve zahir âyetlerine aykırıdır veya Kur'an'da yer alan bir mücmelin beyanı niteliğindedir. Birinci ihtimal söz konusu olduğunda tabii olarak daha güçlü olan Kur'an'ın tercih edilmesi gerekecektir. Çünkü bütün olarak Kur'an sübutu bakımından katî bir kitap olup onun zahir ve âmm ifadeleri de delalet açısından katî delillerdir. Umum ve açık âyetlerle çelişmemekle birlikte Kur'an'daki bir mücmeli açıklayan âhad haber ise, Kitab'a ziyadelik sayılamayacağından makbuldür.⁵²

Bahse konu rivayetin Kur'an'a arzına gelince Hanefî ve Malikî yaklaşımı, bu maksatla birçok âyete müracaat etmişlerdir. Onlar bu hadisi alışveriş akitleri için meclis muhayyerliğine delil saymayı “أوفوا بالعقود” Akitlerinizin gereğini yapın⁵³ âyeti çerçevesinde değerlendirip Kur'an'ın umumuna ve açık hükümlerine aykırı bulmuşlardır.⁵⁴ Ancak bundan önce onlar, ileri sürdükleri alışverişin icap ve kabul ile tamamlandığı tezinin, Kur'an'daki alışveriş tanımına denk düştüğünü izah etmeye çalışmışlardır.

⁵¹ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 3/ 4, 7/ 232. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/ 482-84.

⁵² Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire,1990, s. 299.

⁵³ el-Mâide 5/ 1.

⁵⁴ Bu konuda Mâlikî alim İbn Rüşd de aynı görüşü savunmaktadır. Bkz: İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/188.

Bu bağlamda ileri sürülen delillerden biri, akdin ancak tarafların karşılıklı rızalarıyla gerçekleşeceğini belirten şu âyettir:

“يأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ”

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hariç mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin”⁵⁵

Görüldüğü üzere âyette ticaret “karşılıklı rıza” kaydıyla verilmektedir ki bütün mezhepler akdin, ancak bu şartla gerçekleşeceğini kabul etmektedirler. Ne var ki “karşılıklı rıza”, mahiyeti itibarıyla vicdanî bir hal olup anlaşılması ancak başka bir alametle mümkündür. İşte tarafların akitleşirken kullandıkları “icap” ve “kabul” lafızları âyetin bahsettiği karşılıklı rıza durumunun varlığını tespiti yarayan delillerdir.⁵⁶ Dolayısıyla âyet, karşılıklı rızayı belirgin hale getiren icap-kabulü ölçü almakta ve yapılan işlemi ticaret, yani akit olarak nitilemekte ayrıca taraflara da edindikleri mallar üzerinde hemen tasarrufta bulunabileceklerini ilan etmektedir.⁵⁷ Âyeti bu şekilde yorumlayan Hanefiler artık bu aşamadan sonra bir de mekânın terkini gerekli görüp meclis muhayyerliğinden bahsetmeyi, taraflardan birinin hakkını iptal etmek olarak gördüklerinden doğru bulmamaktadırlar.⁵⁸ Malîkî alim İbn Rüşd de Allah Teala'nın bu âyette yaptığı ticaret tanımında karşılıklı rızayı zikrederken bedeni ayrılık gibi bir hususa yer vermediğini belirterek konuya Hanefilerle aynı açıdan bakmıştır.⁵⁹

⁵⁵ en-Nisa 4/ 29.

⁵⁶ Şihâbüddîn ez-Zencânî, Tahrîcû'l-furû ale'l-Usûl, thk. Muhammed Edîb Sâlih, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 1978, s. 143.

⁵⁷ Bkz: İbnu'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, I-X, Dâru'l-Fikr, y.y., ty., 6/ 258; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 11/ 196.

⁵⁸ Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhun fî Bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, thk. Muhammed Adnân Dervîş, Dâru'l-Erkâm, Beyrût, ty., 3/ 23. Kâsânî de bu ayetin mutlak alışverişten bahsettiğini, bunun da doğrudan taraflara, karşılıklı rızalarıyla mülkiyetlerine geçirdikleri malları kullanma hakkı verdiğini, artık yapılan akdin bozulmasının ise ikâle denilen ve yine karşılıklı rızanın arandığı ikinci bir akit yoluyla mümkün olacağını belirtir. Kâsânî devamla İmam Şafiî'nin kabul ettiği meclis muhayyerliğine dayalı feshin ise, ayetin açık anlamına aykırı olarak taraflardan birinin rızasını değersiz kılan, tasarruf yetkisini elinden alan bir işlem olacağından caiz olamayacağını söylemektedir. Bkz: Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, 5/ 228.

⁵⁹ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *el-Mukaddimât ve'l-Mümelehîdât*, thk. Muhammed Hacî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1988, 2/ 96.

Hanefilerin öne sürdükleri bir diğer delil ise “وأشهدوا إذا تبايعتم -Alışveriş yaptığınızda şahit tutun”⁶⁰ âyetidir. Bu âyette Allah Teâlâ, alışveriş yapan kimselere yanlarında şahit bulundurmalarını tavsiye etmektedir. Anlaşıldığına göre şahitlik alışverişin bir parçası olmayıp daha sonra inkâr gibi akde muhalif durumların önünü almayı amaçlayan bir tedbirdir. Tarafların ayrılmadan önce yapacakları şahitlendirmenin tamamlanmış bir alışveriş üzerinden olacağı ise gâyet açıktır. Hanefiler bu âyetin dolaylı desteğiyle de olsa Kur’an’ın alışverişte icap ve kabulü itibara aldığı söylerler.⁶¹

Özetle akit niteliğinin icap-kabul ile kazanıldığını mezkur âyetlerle delillendiren Hanefî ve Mâlikî yaklaşımı, “أوفوا بالعقود” Akitlerinizin gereğini yapın” âyetiyle de alışveriş sonrası artık satıcının malı teslim etme, alıcının da bedelini ödeme yükümlülüğüne girmiş olacaklarını söylemektedirler. Dolayısıyla tüm bu açıklamalardan sonra hâlâ meclis muhayyerliğinden bahsetmek zikredilen âyetlerin göz ardı edilmesi,⁶² dahası âyete ziyadede bulunmak anlamına gelecektir.⁶³

Netice olarak meclis muhayyerliğini kabul etmeyenler kendi görüşlerini delillendirirken bahse konu rivayeti, bazı âyetleri farklı açılardan ele alarak Kur’an’a arz etmişlerdir. Bunu yaparken sadece iki tarafın da kendi görüşleri doğrultusunda yorumlayabileceği umum anlamlar içeren âyetleri değil, aynı zamanda lafızların delaleti üzerinden Kur’an’ın öngördüğü alışveriş biçimine işaret eden bazı âyetleri de dikkate almışlardır.

2. Rivayetin Sünnete Arzı

Meclis muhayyerliğini kabul etmeyen yaklaşım, âhad haberi sünnetin farklı boyutlarını dikkate alarak değerlendirmektedirler. Buna göre Hanefiler ister fiili ister kavli olsun meşhur sünnete aykırı olan âhad haberi almamaktadırlar. Haberin yine kendisi gibi âhad olan başka bir rivayetle çelişmesi durumunda ise ravilere bakıp bunlardan fakih olanın veya her ikisi de fakihse fıkhıyla tanınanın rivayetini almışlardır. Diğer bir kriter ise âhad

⁶⁰ el-Bakara 1/ 282.

⁶¹ el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, I-XIII; 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, 8/ 12; Muhammed Emîn İbn Abidîn, *Reddu'l-muhtâr ala'd-dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1992, 4/ 528.

⁶² Ali el-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, thk. Muhammed Nezzâr Temîm, Dâru'l-Erkâm Beyrût, 2010, 2/ 301.

⁶³ Bkz. Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1998, I, 221.

haberi rivayet eden kişinin bu rivayetine aykırı bir uygulamada bulunmamasının gerektiğidir. Bu konuda Mâlikî yaklaşımı da aynı düşüncededir. Onlar bu rivayeti Medine ameline aykırı bulduklarından kabul etmemişlerdir. Çünkü Medine ameli mütevatir hadis düzeyinde güce sahiptir ve yerleşik sünneti temsil eder.⁶⁴

Meclis muhayyerliğini kabul etmeyenler incelediğimiz rivayeti anlamak ve anlamlandırmak bakımından konuyla ilgili başka âhad haberleri devreye sokmuşlar ve konuyu zikrettiğimiz ilkeler doğrultusunda izaha çalışmışlardır. Bu bağlamda öncelikle “تَفَرَّقَ” kelimesinin bedenî ayrılığı ifade etmek zorunda olmadığını ispat ettiğini düşündükleri rivayetleri delil getirmişlerdir. Bunlardan biri şu hadistir:

“من ابتاع طعاما فلا يبعه حتى يقبضه”

Kim bir yiyecek satın alırsa eline geçene dek onu satmasın⁶⁵

Bu hadisin ifade ettiği anlama bakıldığında müşteri daha satıcıdan ayrılmadan satın aldığı malı kabzedip ikinci bir akde konu yapabilecektir. Bu da yapılan alışverişin alıcı ve satıcı arasındaki sözlü irade beyanıyla gerçekleşeceğinin kabul edildiğini göstermektedir.⁶⁶

Diğer bir rivayet ise İbn Ömer’den aktarılan şu rivayettir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَكُنْتُ عَلَى بَكْرِ صَعْبٍ لِعُمَرَ، فَكَانَ يَغْلِبُنِي، فَيَتَقَدَّمُ أَمَامَ الْقَوْمِ، فَيَزُجُّهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ، فَيَزُجُّهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بِعْغِيهِ»، قَالَ: هُوَ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «بِعْغِيهِ» فَبَاعَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هُوَ لَكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، تَصْنَعُ بِهِ مَا شِئْتُ»

“İbn Ömer şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in yanında bir sefere çıkmıştık. Ben, babam Ömer'in genç, çetin bir devesine binmiştim. Deveyi zapt edemediğimden kafilenin önüne geçiyordu. Ömer (r.a) da ona mani olup geri çeviriyordu. Sonra yine kafileyi geçiyor, Ömer (r.a) da ona mani olup geri çeviriyordu. Bu sırada Hz. Peygamber Ömer'e 'Şu hırçın deveni bana sat' buyurdu. Ömer: 'O Senindir Ey Allah'ın Elçisi' dedi. Rasûlullah (s.a.) yine: 'Şu deveyi bana sat' diyerek sözünü tekrarladi. Ömer de o deveyi

⁶⁴ Bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Ğânim, *el-Fevâkilu'd-Devânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995, 2/ 83; Ahmed b. Muhammed Sâvî, *Haşiyetu's-Sâvî*, Dâru'l-Marife, Beyrût, ty., 3/ 134.

⁶⁵ Müslim, “Buyû”, 8; Buhârî, “Buyû”, 54; Ebû Dâvud, “Buyû”, 31.

⁶⁶ Bkz: et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, I-V, 1. Baskı, thk. Muhammed Seyyid Câdulhak, Âlemu'l-Kütüb, y.y., 1994, 4/ 16; İbn Battal, *Şerhu'l-Buhârî*, 6/ 244.

Rasûlullah'a (s.a.) sattı. Hz. Peygamber hemen: 'Ey Ömer'in oğlu Abdullah! Şimdi bu deve senindir, ona istediğini yapabilirsin' buyurdu."⁶⁷

Hz. Peygamber deveyi Hz. Ömer'den aldığı gibi hemen orada İbn Ömer'e hibe etmiştir. Buradan hareketle meclis muhayyerliğini kabul etmeyenler, bedeni ayrılık gerçekleşmeden de alışveriş akdinin bağlayıcı olacağını söylemişlerdir.⁶⁸

3. Rivayetin Yaygın Uygulamaya Arzı

Sünnet kapsamında âhad haberin arz edildiği bir diğer ölçü ise umûmü'l-belvâdır. Umûmü'l-belvâ ise dini meselelerde daha çok tekrarlanırlık, yaygınlık ve her mükellefin muhataplık durumu gibi sebeplerle şöhret bulmuş uygulamayı ifade etmektedir. Bu noktada yine Hanefî ve Maliki yaklaşımlarının dikkat çeken bir benzerlik arz ettiği görülmektedir. Nitekim İbn Rüşd aynı çerçevede yer aldıklarına işaretle Hanefîlerin dikkate aldıkları umûmü'l-belvâyı Maliki mezhebinin önem verdiği Medine ameliyle kıyaslar ve bunların naklî delillerle de desteklenmesi durumunda sünnetin tespitinde güçlü karineler olarak niteler.⁶⁹

Hanefîler umûmü'l-belvâ kapsamında yer alan meselelerle ilgili rivayetlerin haber-i vâhid derecesinde kalmasını mânevî inkıtâ sayarlar. Çünkü onlar, herkesin bilmesi gereken temel dinî konularda Hz. Peygamber'in az sayıda kişiye ulaşmış olmasını ve bu konularla ilgili bilgilerin daha sonra yaygınlaşmamış olmasını mâkul görmezler.⁷⁰ Zira umûmü'l-belvâ, amelî sünneti temsil eder. Dolayısıyla onlar, söz konusu rivayetlerin aktardığı, ticarî hayatın her an yaşanan en temel uygulaması niteliğindeki alışverişi bağlayıcı kılan fiili durumun bir gelenek oluşturamamış olmasını kabul etmezler. Bu açıdan bakıldığında meclis muhayyerliği, yerleşik uygulamada rastlanılmayan bir durumdur. Dolayısıyla söz konusu rivayetlerin bedenî ayrılığa yorumlanıp buradan meclis muhayyerliğine hükmedilmesi, diğer delillerin yanısıra öteden beri tevarüs edilen uygulamayla da kıyaslanınca mümkün gözükmemektedir.

⁶⁷ Buharî, Buyû, 47.

⁶⁸ Bkz. Cemâlettin el-Menbecî, *el-Lübâb fi cemi beyne's-Sünneti ve'l-Kitâb*, thk. Muhammed Fadl Abdulazîz, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1994, 2/ 474; Ömer b el-Ishâk Sirâcuddîn, *el-Ğurretu'l-münîfe fi tahkîki ba'dı mesâilî'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Müessesetu'l-Kütübi es-Sekâfiyye, Beyrût, 1998, s. 74.

⁶⁹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/ 185.

⁷⁰ Mustafa Baktr, "Umûmü'l-Belvâ" *DİA*, yıl: 2012, cilt: 42, sayfa: 155-156.

4. Rivayetin Arap Dili Açısından Değerlendirilişi

Rivayeti; Kur'an'ın umumuna, sünnete ve yerleşik uygulamaya aykırı bulan yaklaşım bu rivayetin meclis muhayyerliğine delil sayılamayacağını bir de dil kuralları açısından ispat etmeye çalışmışlardır. Hanefiler ve Mâlikîler, “تَفَرَّقَ” kelimesinin, sadece bedenî değil kelâmî ayrılık için de kullanıldığını bazı âyetler üzerinden izah etmeye çalışmışlardır.⁷¹ Bu maksatla dile getirilen âyetlerin bazıları şunlardır:

“وما تفرق الذين أوتوا الكتاب إلا من بعد ما جاءتهم البينة” Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine o apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler.”⁷²,

“وإن يتفرقا يغن الله كلا من سعته وكان الله واسعا حكيما” Eğer ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle onların her birini zengin kılar (başkalarına muhtaç bırakmaz). Allah lütfu geniş olandır. O hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷³

Müfessirlerin her iki âyette geçen “تَفَرَّقَ” fiili hakkında yaptıkları açıklamalar da Hanefî ve Malikîlerin tercih ettikleri yorumu destekler niteliktedir.⁷⁴ Şöyle ki “تَفَرَّقَ” fiilinin söz veya inanç düzeyinde yaşanan farklılaşmayı, ayrışmayı ifade ettiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in de fiili, düşünce boyutunda yaşanan ayırık anlamında kullandığı görülmektedir. Bunun bir örneği olarak şu rivayet zikredilebilir:

افترقت اليهود على إحدى أو ثنتين وسبعين فرقة، وتفرقت النصارى على إحدى أو ثنتين وسبعين فرقة، وتفرقت أمي على ثلاث وسبعين فرقة

⁷¹ Bkz: Aynî, *el-Binâye*, 8/ 13; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 14/ 196; Zekeriyya el-Ensârî, *el-Lübâb*, 2/ 471; Sirâcuddîn el-Gaznevî, *el-Ğurretu'l-Münîfe*, s. 75; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât ve'l-Mümeħhidât*, 2/ 95.

⁷² el-Beyyine 98/4.

⁷³ en-Nisâ 4/ 130.

⁷⁴ Müfessirler Beyyine suresinin dördüncü ayeti sadedinde özetle şu yoruma yer vermektedirler: İncil ve Tevrat'ta geçen bilgiler doğrultusunda Yahudi ve Hıristiyanlar, yakın zamanda bir elçi gönderileceği hakkında söz birliği içerisindeydiler. Ancak Hz. Peygamber'i inkâr etmeleri dolayısıyla İncil ve Tevrat'ı yalanlamış olmaları sebebiyle bu söz birliği yerini birçok yalanın karıştığı büyük bir ihtilafa bırakmıştır. Bkz: Zemaħşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki ğavamudî't-Tenzîl ve uyunî'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût, 1987, 1/ 131; Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Camîu'l-beyân te'vîli ayî'l-Kur'ân*, I-XXIV, 1. Baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000, 24/ 540; Fahreddîn er-Razî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, 3. Baskı, Dâru İhyâî't-Türâsî'l-Arabî, Beyrût, 1999, 32/ 237.

Yahudiler ve Hristiyanlar yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetimin de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır”⁷⁵

Netice olarak söz konusu âyet ve hadis ışığında Hz. Peygamber’in alışveriş bağlamında kullandığı aynı fiilin sözlü ayrılığa hamledilmesinin önünde dil açısından herhangi bir mani olmadığı söylenebilir.⁷⁶

SONUÇ

Muhayyerlik hadisi özelinde yapılan bu çalışmada öncelikle rivayetin çeşitli tarikleriyle ilk okunduğunda ortaya çıkan anlamın bedeni ayrılık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak rivayetin bu anlamı kazanması, esasen Hz. Peygamber’in sözünden ziyade beraberinde gelen İbn Ömer’in davranışları, dahası onun bu davranışları hakkında kendi gözlemlerini aktaran Nâfî’in sözleriyle şekillenmiş bir durum olduğu açıktır. Dolayısıyla bahse konu rivayetin, ele aldığı konuda hükme delaletinin açık olmadığı söylenebilir.

Bu durumu dikkate alan fakihler rivayeti Kur’an, sünnet, yerleşik uygulama ve Arapça’daki kullanımı çerçevesinde ele almışlardır. Görüldüğü üzere rivayetin mezhep imamı tarafından sıhhati bilinmektedir. Bunlardan rivayetin sıhhatini ve İbn Ömer’in davranışlarıyla ortaya çıkan fiili durumu ilgili mesele hakkında yeterli görenler hadisi doğrudan almışlar ve meclis muhayyerliğinin varlığına hükmetmişlerdir. Bu yaklaşım onların ichtihadlarının sade ve anlaşılır olmasını sağlamıştır. Ancak aksi düşüncüyü savunan taraf rivayetin sahih olduğunu kabul etmekle beraber meclis muhayyerliği yönünde anlaşılmasını, rivayetin beraberinde sevk edilen İbn Ömer’e ait davranışların nassa yüklediği harici bir anlam olarak görmüşlerdir. Durum böyle olunca kendi düşüncelerini temellendirmek gayesiyle daha detaylı bir yorumlama faaliyetine girişmişlerdir. Her ne kadar detaylı da olsa müracaat edilen yöntem ve buna bağlı yapılan beyanların açık, kendi içerisinde tutarlı ve takip edilebilir oldukları görülmektedir. Zira onların, ister âyetler ister sünnet verileri olsun, hükmün tayininde etkisi olmayan önemsiz farkları ön plana çıkarmadıkları ya da nasslar arasında zorlama ilgiler kurarak farklı konuları bir arada değerlendirmedikleri görülmektedir. Bilakis değerlendirmelerinde konuyla doğrudan ilgisi bulunan nassları seçtikleri ve bunların mefhum ve muhtevasını dikkate alıp isabetli kıyaslarla rivayetin hangi çerçevede değerlendirmenin doğru olacağına dair düşünce geliştirdikleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

AHMED b. HANBEL, (241/855), *el-İlel, ve Marifetu’r-Ricâl*, I- III, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Riyâd, Dâru’l-Hanî, 2001.

⁷⁵ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 1; İbn Mâce, “Fiten”, 17.

⁷⁶ İbn Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6/ 259.

- _____, *el-Müsned*, I-XX, 1. Baskı, thk. Şuayb Arnavût, Adil Mürşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2001.
- ALÎ el-KARÎ, (1014/1605), Ebû'l-Hasen, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, thk. Muhammed Nezzâr Temîm, Dâru'l-Erkâm Beyrût, 2010.
- el-AYNÎ, (855/1451), Ebû Muhammed Bedrüddîn, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, y.y., 2002.
- _____, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, I-XIII; 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.
- AYBAKAN, Bilal, "İkâle" *DİA*, yıl: 2000, cilt: 22, sayfa: 14-16.
- el-AZİMÂBÂDÎ, (1329/1911) Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, I-XIV, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1994
- BAKTIR, Mustafa, "Umûmu'l-Belvâ" *DİA*, yıl: 2012, cilt: 42, sayfa: 155-156.
- BAŞARAN, Serkan, *Sahabe Algısında Sünnet-İctihad İlişkisi Abdullah b. Mes'ud Örneği*, 1. Baskı, Emin Yayınları Bursa, 2017.
- el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (458/1065), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mekke, Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-IX, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, y.y., Dâru Tavkân-Necât, 2001.
- el-CESSÂS, Ebû Bekir er-Râzî (370/980), *el-Fusul fî'l-Usûl*, I-IV, y.y., Vizâratu'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.
- EBÛ DAVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, (275/889), *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Beyrût, Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- FAHREDDİN er-RÂZÎ, Muhammed b. Ömer, (766/1365), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1999.
- el-HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed, (388/998), *Mealimu's-Sünen*, I-IV, Halep, el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emîn, (1307/1889), *Reddu'l-muhtâr ala'd-dürri'l-Muhtâr*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1992.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, (463/1071), *et-Temhûd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-ma'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas, 1982.
- İBN BATTÂL, Ebû'l-Huseyn Ali b. Halef, (449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 2003.
- İBN HACER, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrût, Dâru'l-Marife, 1960.
- İBN HÛMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, I-X, Dâru'l-Fikr, y.y., ty.,

- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (273/886), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, (520/1126), *el-Mukaddimât ve'l-Mümehtidât*, thk. Muhammed Hacı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1988.
- , *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-IV, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2004.
- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, (1848-1886), *et-Ta'liku'l-Mümecced alâ Muvatta Muhammed (Muvatta ile birlikte)*, I-III, Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1991.
- MÂLİK b. Enes, Ebû Abdillâh (179/795), *Muvatta*, I-VIII, thk. Muhammed Mustafa el-Â'zamî, Abû Dabi, Müessesetu Zâyid b. Sultân, 2004.
- , *Muvattâ bi rivayeti Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdulvahhâb Abdullatîf, y.y., el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty.
- el-MENBECÎ, Cemâlettin, *el-Lübâb fî cemi beyne's-Sünneti ve'l-Kitâb*, thk. Muhammed Fadl Abdulazîz, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1994.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîhu Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrût, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, I-IX, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Haleb, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- en-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât, (710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1998.
- en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri (676/1277), *el-Minhâc (Şerhu Sahîhi Müslim)*, I-IVIII, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- es-SANÂNÎ, Muhammed b. İsmâil b. Salâh, (1182/1768), *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm min cem'i edilleti'l-ahkâm*, I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ty.
- es-SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed, (1241/1825), *Haşiyetu's-Sâvî*, Dâru'l-Marife, Beyrût, ty.,
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (490/1096), *Usulü Serahsi*, I-II, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- SİRÂCUDDÎN, Ömer b. el-İshâk, *el-Ğurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'dı mesâilî'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Müessesetu'l-Kütübi es-Sekâfiyye, Beyrût, 1998.
- ŞİHÂBUDDÎN, Ahmed b. Ğânim, *el-Fevâkihu'd-Devânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/923), *Camîu'l-beyân te'vîli ayi'l-Kur'ân*, I-XXIV, 1. Baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, y.y., 2000.
- et-TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî (321/933), *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I-V, thk. Muhammed Seyyid Câdulhak, y.y., Âlemü'l-Kütüb, 1994.

- et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *el-Câmi'*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki ğavamidi't-Tenzîl ve uyuni'l-ekâvîl fî vücûhi't'te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût, 1987.
- ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdalbâki, (1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta İmâm Mâlik*, I-IV, 1. Baskı, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfetu'd-Diniyye, Kahire, 2003.